

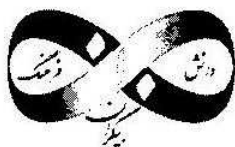
تاریخ تفسیر و مفسران

سیر تاریخی تفسیر و مفسران قرآن از آغاز تاکنون

طایفه‌ای از آل بیت (علیهم‌السلام)، طبقات مفسران، زنان محدث و مفسر

(به‌ضمیمه جداول تناسب مفسران شیعه بر اساس موضوع معجم‌ها، فرهنگ‌نامه‌ها، دایرةالمعارف‌ها)

دکتر فاطمه شبیری (شیرازی)

انتشارات بیکران دانش

وابسته به مؤسسه فرهنگی و هنری بیکران دانش و فرهنگ

سرشناسه	: ۱۳۳۹ - قنبری صفری کوچی، فاطمه.
عنوان و نام پدیدآور	: تاریخ تفسیر و مفسران: سیر تاریخی تفسیر و مفسران قرآن از آغاز تاکنون طبقات مفسران... / فاطمه قنبری (شیرازی).
مشخصات نشر	: ۱۳۹۵. تهران: بیکران دانش
مشخصات ظاهری	: : جدول ۶۷۸ ص.
شابک	: 978-600-8356-08-0
وضعیت فهرست نویسی	: فیفا
یادداشت	: کتابنامه
موضوع	: تفاسیر -- تاریخ
موضوع	: Qur'an -- Commentaries -- History
موضوع	: مفسران -- تاریخ.
موضوع	: Commentators -- History.*
موضوع	: مفسران شیعه
موضوع	: Commentators, Shiite
رده بندی کنگره	: ۹۵. ۹۴۰/۹۲ BP
رده بندی دیویی	: ۲. ۷/۱۹۰
شماره کتابشناسی ملی	: ۴۵۴/۹۴

انتشارات بیکران دانش

وابسته به مؤسسه فرهنگی و هنری بیکران دانش و فرهنگ

تهران، ص. پ ۳۷۳-۱۸۷۳۵ ☎ ۵۵۹۳۶۴۶۹۳ - info@infini.ir ✉

تاریخ تفسیر و مفسران

دکتر فاطمه قنبری (شیرازی)

شابک: ۹۷۸-۶۰۰-۸۳۵۶-۰۸-۰

چاپ اول: ۱۳۹۵

شمارگان: ۱۰۰۰ جلد

کلیه حقوق برای ناشر محفوظ است و تکثیر، چاپ، ترجمه یا اقتباس از تمام یا قسمتی از این اثر به هر شکل ممنوع است و پیگرد قانونی دارد.

قیمت: ۳۰۰۰۰ تومان

فردا برای نوشتن دیر است

انتشارات بیکران دانش در این برهه که کتاب و کتابخوانی مورد بی‌مهری‌های فراوانی قرار گرفته، رسالت خود را در پایداری و استقامت در برابر سختی‌ها و تلاش در جهت تعالی فرهنگی جامعه اسلامی و نشر کتب با موضوعات متنوع می‌داند و فارغ از هرگونه چشم‌داشتی، می‌کوشد با تشویق علاقه‌مندان به نویسندگی از هر نگرش و سلیقه‌ای در چارچوب قوانین و مقررات، افکار و نظرات ایشان را در اختیار خوانندگان قرار دهد و با مشارکت خود نویسندگان، عده‌ای را به جمع کتاب‌خوانان بیفزاید.

این مشارکت تاکنون موجب شده، آثار و دست‌نوشته‌های ارزشمندی که با انگیزه و پشتکار فراوان در دسترس شما قرار گرفته، ولی به دلیل عدم استقبال همکاران ناشر، در کشوی میز شخصی ص. حیات بر یا حداکثر در قفسه مخازن پژوهشگاه‌ها و دانشکده‌ها باقی مانده بودند، به دست علاقه‌مندان دانش و فرهنگ برسد.

شما خواننده عزیز نیز اگر اثری در دست دارید، بدانید که گذر زمان از ارزش آن خواهد کاست و نظرات بدیع و نوآورانه‌های شما توسط دیگر نویسندگان بیان خواهد شد لذا دست روی دست نگذارید و بدانید که برای عرضه عمومی آن، انتشارات بیکران دانش دستتان را می‌فشارد و تا پایان در کنارتان می‌ایستد و پذیرای نشر افکار و عقاید، تحلیل‌های سیاسی و اجتماعی، یافته‌های علمی، جزئیات آموزشی، پایان‌نامه‌های تحصیلی، داستان‌های کوتاه و بلند و اشعار و سروسازهای شما است.

امید است با خواندن کتاب «تاریخ تفسیر و مفسران» که به سرکار خانم دکتر فاطمه قنبری (شیرازی) به رشته تحریر درآمده، ضمن استفاده از محسوسات ارزشمند آن، با عزمی راسخ با ما تماس بگیرید و نام خود را در فهرست اهل قلم درج کنید.

در بیکران دانش، صاحب اثر توان شد کافی ست حرف دل را خوانا نوشته باشی

قرآن مرتبه‌ای از علم الهی و جامع‌ترین، استوارترین و آخرین رهنمود خداوند برای دستیابی به صلاح، فلاح و سعادت دوجهان است. ویژگی‌های منحصر به فرد این کتاب بزرگ سبب گردیده است که نه تنها مسلمانان بلکه دانشمندان ادیان و مذاهب دیگر نیز به دید اعجاب به آن بنگرند و درصدد کشف رمز و رازهای ژرف، بدیع، هدایتگر و سازنده آن برآیند، همان‌گونه که پیامبر اکرم صلی الله علیه و آله فرمودند:

«وَأَلَّتْ تَبَسَّتْ عَلَيْكُمْ الْفِتْنُ كَقَطْعِ اللَّيْلِ الْمُظْلِمِ فَعَلَيْكُمْ بِالْقُرْآنِ فَإِنَّهُ شَافِعٌ مُشَفِّعٌ وَحِلٌّ مُصَدِّقٌ وَمَنْ جَعَلَهُ أَمَامَهُ قَادَهُ إِلَى الْحَنَّةِ وَمَنْ جَعَلَهُ خَلْفَهُ سَاقَهُ إِلَى النَّارِ وَهُوَ الذِّلْيُ يَدُلُّ عَلَى خَيْرٍ سَبِيلٍ... وَلَهُ ظَهْرٌ وَبَاطِنٌ... ظَاهِرُهُ أَيْقُنْ وَبَاطِنُهُ عَمِيقٌ لَهُ نُجُومٌ وَعَلَى نُجُومِهِ نُجُومٌ لَا تُحِصُّ عَجَائِبُهُ وَلَا تُبْلَى غَرَائِبُهُ فِيهِ مَصَائِبُ الْهُدَى وَمَنَارُ الْحِكْمَةِ...»^۱

«هرگاه فتنه‌ها چون شب تاریک شما را احاطه کرد، به قرآن روی آورید؛ چراکه شفاعتش پذیرفته و گزارشش از اعمار بندگان، تصدیق می‌شود. هر که قرآن را پیشوای خویش قرار دهد، او را به بهشت رهبر کند. هر که او را پشت سر اندازد، به دوزخش کشاند. راهنمایی است که انسان را به بهترین راه‌ها راهنمایی می‌کند. قرآن را ظاهری است و باطنی، ظاهرش جلوه و زیبایی دارد و باطنش ژرف و عمیق است. ستارگانی دارد و ستارگانش را نیز ستارگانی. شگفتی‌هایش غیرقابل شمارش و غایبش کهنه شدنی نیست...»

امام باقر علیه السلام در تبیین این موضوع فرمود: «وَلَوْ أَنَّ الْآيَةَ إِذَا نَزَلَتْ وَفُؤْمُ ثُمَّ مَاتَ أَوَّلِيكَ الْقَوْمُ مَاتَتِ الْآيَةُ لَمَا بَقِيَ مِنَ الْقُرْآنِ شَيْءٌ وَلَكِنَّ الْقُرْآنَ يَجْرِي أَوَّلُهُ عَلَى آخِرِهِ

۱. کلینی، محمد بن یعقوب، اصول کافی، ج ۲، محقق و مصحح: علی اکبر غفاری و محمد آخوندی، تهران: دارالکتب الاسلامیه، بی‌جا، ۱۴۰۰، کتاب فضل القرآن، ص ۵۹۹؛ المجلسی، محمدباقر، بحار الانوار، ج ۸۹، بیروت: دار احیاء التراث العربی، بی‌جا، ۱۴۰۳، ق، باب فضل القرآن، ص ۱۷، ح ۱۶.

مَا دَامَتِ السَّمَاوَاتُ وَالْأَرْضُ وَلِكُلِّ قَوْمٍ آيَةٌ يَتْلُونَهَا هُمْ مِنْهَا مِنْ خَيْرٍ أَوْ شَرٍّ^۱

روایت فضیل از امام باقر علیه السلام نیز آمده است:

سَأَلْتُ أَبَا جَعْفَرٍ علیه السلام عَنْ هَذِهِ الرَّوَايَةِ «مَا مِنَ الْقُرْآنِ آيَةٌ إِلَّا وَهَا ظَهَرُ وَبَطْنٌ» فَقَالَ: «ظَهَرُهُ تَنْزِيلُهُ وَبَطْنُهُ تَأْوِيلُهُ مِنْهُ مَا قَدْ مَضَى وَمِنْهُ مَا لَمْ يَكُنْ يَجْرِي كَمَا يَجْرِي الشَّمْسُ وَالْقَمَرُ كَمَا جَاءَ تَأْوِيلُ شَيْءٍ مِنْهُ يَكُونُ عَلَى الْأَمْوَاتِ كَمَا يَكُونُ عَلَى الْأَحْيَاءِ قَالَ اللَّهُ وَ مَا يَعْلَمُ تَأْوِيلَهُ إِلَّا اللَّهُ وَالرَّاسِخُونَ فِي الْعِلْمِ نُحْنُ نَعْلَمُهُ»^۲

فضیل ابن یسار گفت: از امام باقر علیه السلام درباره این روایت سؤال کردم: «هیچ آیه‌ای از قرآن نیست مگر آن که ظاهر و باطنی دارد»، امام علیه السلام در پاسخ فرمود ظاهر قرآن همان نزول آن و باطن آن تأویل آن است، برخی از قرآن تحقیق یافته و برخی هنوز تحقیق نیافته است، قرآن همانند خورشید و ماه در حال جریان و پرتوافشانی است.

خداوند متعال بیان می‌کند: «تَزَلْنَا عَلَيْكَ الْكِتَابَ تِبْيَانًا لِكُلِّ شَيْءٍ»^۳ ما این کتاب را بر ولایت، اولی‌الباب، و اسخمت در علم است. و امام صادق علیه السلام فرمودند: «نَحْنُ رَاسِخُونَ فِي الْعِلْمِ وَنَحْنُ نَعْلَمُ تَأْوِيلَهُ»^۴ ما راسخان در علم هستیم و ما تأویل قرآن را می‌دانیم.

چنین انسانی قرآن تو نازل کردیم که بیانگ همه چیز است. قرآن کریم بیان‌کننده هر چیز و تفسیر آن بر عهده را تفسیر می‌کنند. ما تفسیر قرآن را از اهل بیت علیهم السلام گرفته‌ایم. و اهل بیت هم از خداوند متعال. پس بهترین دیده، تمام انسان‌ها در سراسر هستی، یاد گرفتن علم تفسیر و تبیین آن است.

۱. العیاشی سمرقندی، محمد بن مسعود، تفسیر العیاشی، تهران، المكتبة العلمیة الاسلامیة، بی‌تا، ج ۱، ص ۱۰. در بحار الانوار با این عبارت است: یجری من اوله الى آخره ما قامت السموات و الارض. محمدباقر، مجلسی، بحار الانوار، ج ۲۴، ص ۳۲۸.

۲. مجلسی، محمدباقر، بحار الانوار، ج ۸۹، بیروت، صص ۹۷ و ۹۴.

۳. سوره نحل، آیه ۸۹.

۴. مجلسی، محمدباقر، بحار الانوار، ج ۹۲، بیروت، ص ۹۲.

فهرست عناوین:

۱	پیشگفتار.....
۹	کلیات و مفاهیم.....
۱۱	مقدمه.....
۱۱	اهمیت و جایگاه سیر تاریخ تفسیر و مفسران.....
۱۴	ویژگی های قرآن.....
۱۵	تعاریف مفاهیم.....
۱۵	تأویل لغوی.....
۱۶	کاربرد قرآنی تفسیر.....
۱۷	تفسیر در اصطلاح.....
۱۷	معنای اصطلاحی تأویل از نگاه اصناف اصقهانی و علامه طباطبائی.....
۲۰	کلمه تفسیر در قرآن.....
۲۳	تأویل.....
۲۳	معنای لغوی تأویل.....
۲۴	معنای اصطلاحی تأویل.....
۲۶	استعمالات کلمه تأویل در قرآن.....
۲۹	استعمال تأویل در روایات.....
۳۳	فرق تفسیر و تأویل.....
۳۵	نتیجه بحث تفسیر و تأویل.....
۳۶	حقیقت تفسیر و تأویل قرآن در مصحف امام علی.....
۳۷	ظاهر و باطن قرآن.....
۳۷	الف) ظاهر.....
۴۰	ب) باطن.....
۴۹	پرسش و پژوهش.....
۵۱	ترجمه.....
۵۳	پیشینه ترجمه.....
۵۹	ترجمه در لغت و اصطلاح.....
۵۹	الف) ترجمه در لغت.....
۶۰	ب) ترجمه در اصطلاح.....

۶۱.....	ترجمه نسبی قرآن.....
۶۲.....	معانی ترجمه.....
۶۴.....	فرق تفسیر و ترجمه.....
۶۵.....	ترجمه صحیح قرآن یک رسالت بزرگ.....
۶۷.....	ضرورت ترجمه نیاز دنیای امروز.....
۶۸.....	ترجمه صحیح پاسخ‌گویی به شبهات.....
۶۹.....	جدول ترجمه‌ها.....
۷۳.....	زبان‌های دنیا در ترجمه قرآن کریم.....
۷۵.....	پرسش و پژوهش.....
۷۷.....	نقش و جایگاه اهل بیت در تفسیر قرآن.....
۷۹.....	مفسران نخستین و آگاه به معانی قرآن.....
۷۹.....	اولین مفسر قرآن رسول اکرم.....
۸۲.....	نخستین و برترین مفسر قرآن.....
۸۷.....	نقش و جایگاه اهل بیت.....
۸۸.....	قلمرو دانش اهل بیت به کتاب آسمانی.....
۸۸.....	علم به ظاهر و باطن قرآن.....
۸۹.....	حجیت قول اهل بیت در تفسیر قرآن.....
۹۴.....	عترت کنار قرآن.....
۹۵.....	نکات حدیث ثقلین.....
۹۹.....	پرسش و پژوهش.....
۱۰۱.....	تفسیر قرآن در عصر صحابه، مفسران مشهور از صحابه پیامبر.....
۱۰۳.....	صحابی.....
۱۰۳.....	تفسیر قرآن کریم در عصر صحابه.....
۱۰۴.....	مفسرین مشهور از صحابه پیامبر اکرم.....
۱۰۴.....	مفسر قرآن علی.....
۱۰۵.....	امام علی و دیدگاه‌ها.....
۱۱۳.....	عبدالله بن عباس (م ۶۸ هـ).....
۱۱۵.....	عبدالله بن مسعود (م ۳۲ هـ).....
۱۱۶.....	أبى بن کعب (م ۱۹ بین ۳۲ هـ).....

۱۱۶.....	زید بن ثابت ضحاک انصاری (م ۴۵ هـ ق)
۱۱۶.....	جابر بن عبدالله انصاری (م ۷۴ هـ ق)
۱۱۷.....	مشخصات تفسیر در عهد صحابه
۱۱۹.....	منابع صحابیان در تفسیر قرآن کریم
۱۱۹.....	قرآن کریم
۱۲۰.....	سنت
۱۲۲.....	امیرالمؤمنین علی
۱۲۲.....	اجتهاد و استنباط
۱۲۳.....	اخبار کتاب
۱۲۵.....	پیشش و پژوهش
۱۲۷.....	تفسیر در عصر تابعین
۱۲۹.....	تابعین
۱۲۹.....	تابعین و تفسیر در عصر آن‌ها
۱۳۰.....	مفسران معروف مکه در دوره تابعین
۱۳۵.....	مفسران معروف مدینه در عصر تابعین
۱۳۷.....	ویژگی‌های تفسیر قرآن در عصر تابعین
۱۳۷.....	گروه دیگر از مفسران دوره تابعین و کمی پس از آن
۱۳۹.....	پیشش و پژوهش
۱۴۱.....	مدارس تفسیر
۱۴۳.....	مدرسه مکه و بنیان‌گذار آن عبدالله بن عباس
۱۴۴.....	مدرسه مدینه و بنیان‌گذار آن ابی‌ابن کعب انصاری
۱۴۵.....	مدرسه تفسیر قرآن در عراق و مشهورترین مفسرین آن
۱۴۵.....	علقمة بن قیس (م ۶۱ هـ ق)
۱۴۵.....	حسن بصری (م ۱۱۰ هـ ق)
۱۴۶.....	واصل بن عطاء
۱۴۶.....	قتاده بن دعامة سدوسی
۱۴۶.....	جابر بن یزید جفی
۱۴۷.....	سندی کبیر
۱۴۷.....	مسروق بن اجدع کوفی
۱۴۷.....	مژه همدانی

۱۴۷.....	عامر شعبی
۱۴۸.....	ابوصالح یازدان
۱۴۸.....	ابان بن تغلب کوفی
۱۴۹.....	مدرسه کوفه و پایه‌گذار آن عبدالله بن مسعود
۱۵۰.....	مدرسه بصره و بنیان‌گذار آن ابوموسی اشعری
۱۵۱.....	مفسران بصره
۱۵۱.....	مفسران کوفه
۱۵۲.....	مدرسه شام و بنیان‌گذار ابوالدرداء
۱۵۳.....	پرسش و پژوهش
۱۵۵.....	ورود ادراکیات در تفسیر قرآن کریم (همراه با نقد و نظر)
۱۵۷.....	مقدمه
۱۵۸.....	قول حضرت رسول
۱۶۱.....	شخصیت‌های مؤثر در اسرائیلیات در تفسیر
۱۶۱.....	عبدالله بن سلام (م ۴۳ هـ ق)
۱۶۲.....	کعب الاحبار (م ۳۲ هـ ق)
۱۶۲.....	وهب بن منبه (م ۱۱۰ هـ ق)
۱۶۳.....	عبدالملک بن العزیز بن جریج (م ۱۵۰-۱۵۹ هـ ق)
۱۶۵.....	اسرائیلیات و خاورشناسان
۱۶۵.....	ابن عباس و بحث ناقل اسرائیلیات در تفسیر
۱۶۶.....	مبالغه خاورشناسان
۱۶۹.....	هشدار نسبت به رجوع به اهل کتاب
۱۷۳.....	پاسخ به شبهه و رفع اتهام
۱۷۵.....	تفسیر به رأی
۱۷۵.....	اول: تفسیر به رأی صحیح
۱۷۵.....	دوم: تفسیر به رأی ممنوع
۱۷۶.....	نمونه‌هایی از تفسیر به رأی ممنوع
۱۷۷.....	آیاتی از قرآن کریم در مورد تفسیر به رأی ممنوع
۱۷۷.....	تفسیر به رأی ممنوع در احادیث و روایات
۱۷۷.....	برخی از دیدگاه‌های مفسران در مفهوم تفسیر به رأی
۱۷۹.....	پرسش و پژوهش

۱۸۱	تفسیر عقلی و معتزله
۱۸۳	تفسیر عقلی
۱۸۵	معتزله و مسئله عقل
۱۸۶	معتزله
۱۸۹	بحث کوتاه پیرامون فرقه‌های «قدریه» و «جبریه»
۱۹۳	موقف شیعه در تفسیر قرآن کریم
۱۹۴	مصادر تبیین ظواهر آیات
۱۹۵	ظواهر اطلاق آن کریم
۱۹۷	۱. بحث روایات
۱۹۷	احادیث صحابه
۱۹۸	تدبر و فهم معنی قرآن
۲۰۰	پرسش و پژوهش
۲۰۱	اقسام تفاسیر
۲۰۳	مقدمه
۲۰۵	اقسام تفاسیر اجتهادی
۲۰۵	- تفاسیر اجتهادی قرآن به قرآن
۲۰۵	- تفاسیر اجتهادی روایی
۲۰۵	- تفاسیر اجتهادی ادبی
۲۰۵	- تفاسیر اجتهادی فلسفی
۲۰۶	- تفاسیر اجتهادی علمی
۲۰۶	- تفاسیر اجتهادی نسبتاً جامع
۲۰۶	- تفاسیر اجتهادی و باطنی
۲۰۷	پرسش و پژوهش
۲۰۹	طبقات مفسران (شیعه و اهل سنت)
۲۱۱	طبقه اول
۲۱۱	۱. ابن عباس (صحابی)
۲۱۲	۲. ابن کعب (صحابی)
۲۱۲	۳. جابر بن عبدالله انصاری (صحابی)
۲۱۳	۴. عبدالله بن مسعود (صحابی)
۲۱۴	پرسش و پژوهش (طبقه اول)

طَبَقَه دَوُم ۲۱۵

۱. سعید بن جبیر (م ۹۵ هـ ق) (تابعین) ۲۱۵
۲. یحیی بن یعمر (تابعین) ۲۱۵
۳. جابر بن یزید جَعْفی (تابعین) ۲۱۶
۴. سَدِّی الکبیر (تابعین) ۲۱۶
- پرسش و پژوهش (طبقه دوم) ۲۱۷

طَبَقَه سَوُم ۲۱۹

- بره شکوفایی علوم و تدوین تفسیر ۲۱۹
- بزرگی‌های تفسیری قرن سوم ۲۱۹
۱. حران قرن سوم ۲۲۰
۱. حمزه شافعی (م ۱۵۰ هـ ق) ۲۲۲
۲. ابان تغلب (م ۱۶۰ هـ ق) ۲۲۲
- پرسش و پژوهش (چارم سوم) ۲۲۳

طَبَقَه چهارم (قرن چهارم) ۲۲۵

- اوضاع فرهنگی، سیاسی و ادبی و سری قرن چهارم ۲۲۵
- قرن چهارم: دوران تکامل تفسیر ۲۲۵
- تفاسیر روایی شیعه در قرن چهارم ۲۲۶
- تفاسیر اهل سنت در قرن چهارم ۲۲۷

طَبَقَه پنجم (قرن پنجم) ۲۳۵

- قرن پنجم: عصر علمی و ادبی و پیشرفت علم کلام ۲۳۵
- بزرگی‌های سیاسی و فرهنگی قرن پنجم ۲۳۵
- مذاهب کلامی در قرن پنجم ۲۳۶
- تفاسیر شیعه در قرن پنجم ۲۳۶
- تفاسیر اهل سنت در قرن پنجم ۲۳۸
- پرسش و پژوهش (طبقه پنجم) ۲۴۰

طَبَقَه ششم (قرن ششم و پنجم) ۲۴۱

- تفاسیر شیعه در طبقه ششم ۲۴۲
- تفاسیر اهل سنت در طبقه ششم ۲۴۶
- پرسش و پژوهش (طبقه پنجم و ششم) ۲۴۹

طَبَقَه هفتم ۲۵۱

- تفسیر کبیر ۲۵۱
- عصر تاتارها و مغول و رکود محافل علمی ۲۵۳

۲۵۴	سعد السعود (حسنی حلی).....
۲۵۴	تفاسیر کلامی (دقائق التأویل و بلائیل القرآن).....
۲۵۵	پرسش و پژوهش (طبقه هفتم).....
۲۵۶	طبقه هشتم (قرن هشتم).....
۲۵۶	پرسش و پژوهش (طبقه هشتم).....
۲۵۷	طبقه نهم (قرن نهم) گامی در مسیر احکام عملی و اجتماعی قرآن مجید.....
۲۵۷	الذکر المنشور فی تفسیر المأثور (سیوطی قرن نهم).....
۲۶۵	ویژگی ای تفاسیر سه قرن (۹، ۸، ۷).....
۲۶۶	تفاسیر اهل سنت.....
۲۶۸	تفسیر مفهرست.....
۲۶۹	پرسش و پژوهش.....
۲۷۱	طبقه دهم و یازدهم (قرن دهم یازدهم و دوازدهم).....
۲۷۱	تفاسیر قرن یازدهم و دوازدهم.....
۲۷۴	ویژگی های تفاسیر این عصر.....
۲۷۴	روح البیان (حقی بروسوی، روش عرفانی ادبی).....
۲۷۵	تفاسیر دیگر.....
۲۷۵	پرسش و پژوهش (طبقه یازدهم و دوازدهم).....
۲۷۷	طبقه سیزدهم و چهاردهم (قرن سیزدهم و چهاردهم).....
۲۷۷	تفاسیر شیعه در قرن چهاردهم.....
۲۷۸	تفاسیر اهل سنت در قرن چهاردهم.....
۲۸۲	تفاسیر فقهی قرن چهاردهم.....
۲۸۳	طبقه پانزدهم (قرن پانزدهم، معاصر).....
۲۸۳	ویژگی های تفاسیر عصر حاضر.....
۲۸۳	عناصر مشترک در تفاسیر عصر حاضر.....
۲۸۴	شیوه های تفاسیر در عصر حاضر.....
۲۸۴	تفسیر بیانی در عصر جدید.....
۲۸۵	تفاسیر علمی.....
۲۸۵	تفسیر عصری (قرن پانزدهم).....
۲۸۸	مفسران معاصر شیعه.....
۲۹۷	کتاب تفسیری شیعه (اصولی و معاصر).....
۳۰۶	کتاب تفسیری اهل سنت.....
۳۱۰	پرسش و پژوهش (طبقه چهاردهم و پانزدهم: عصر حاضر).....

تفاسیر روایی، عرفانی، ادبی، حدیثی و مفسران آن ۳۱۱

تفاسیر روایی (فرات، قمی، نورالتقلین، برهان) ۳۱۳

۱- تفسیر فرات کوفی ۳۱۳

۲- تفسیر قمی (وفات، ۲۲۸ ق)، (قرن چهارم) ۳۱۵

۳- تفسیر عیاشی (وفات، ۳۲۰ ق)، (قرن چهارم) ۳۱۶

۴- تفسیر نعمانی (قرن چهارم) ۳۱۸

۵- تفسیر منسوب به امام حسن عسکری ۳۱۹

- تفسیر شریف لاهیجی ۳۲۰

- تفسیر نورالتقلین ۳۲۰

۸- «البرهان فی تفسیر القرآن» ۳۲۵

۹- تفسیر جامع روی ۳۳۰

فهرست تفاسیر روایی ۳۳۱

تفاسیر عرفانی ۳۳۳

۱. حقائق التفسیر ۳۳۳

۲- غرائب القرآن: ادبی و سمرانی، انجمی (عقلی) ۳۳۴

فهرست تفاسیر عرفانی ۳۳۵

تفاسیر ادبی ۳۳۷

۱- الجدول فی اعراب القرآن، ادبی (صافی) ۳۳۷

۲- تفسیر المنهج: ادبی و روایی ۳۳۷

فهرست تفاسیر ادبی ۳۳۸

منابع تفسیری روایی، ادبی، لغوی، ترجمه دایره المعارف و پیرامون تفسیر ۳۳۹

۱- اصول کافی ۳۳۹

۲- شرح چهل حدیث ۳۴۰

۳- میزان الحکمه ۳۴۰

۴- نهج البلاغه ۳۴۱

۵- کتب لغت ۳۴۶

پرسش و پژوهش ۳۵۱

زنان اسوه، مفسر، محدث، مدافع دین و وحی الهی (زنان دین گستر در تاریخ

اسلام) ۳۵۳

مقدمه ۳۵۵

زنان مؤمن و غیر مؤمن در قرآن..... ۳۵۹

اسبیه ۳۵۹

ملکه سبا و بانوی نمونه در کشورداری و مدیریت..... ۳۶۶

همسر حضرت ابوب اسوه صبر..... ۳۷۴

ساره همسر ابراهیم..... ۳۷۴

دختران لوط..... ۳۷۷

همسر حضرت نوح و لوط (زنان غیر صالح)..... ۳۸۰

مادر و خواهر حضرت موسی..... ۳۸۶

مریم..... ۳۸۸

زنان مفسره، محدثه و مدافع دین و حریم وحی و رسالت الهی..... ۳۹۵

زنان برجسته..... ۳۹۶

اسوه‌ها..... ۴۰۳

زنان، راوی حدیث و تفسیر قرآن..... ۴۱۶

زنان راوی حدیث از پیامبر..... ۴۱۶

مشهورترین زنان راوی در عصر امام علی..... ۴۴۶

زنان راوی حدیث از امام باقر..... ۴۴۷

زنان راوی حدیث از امام صادق..... ۴۴۸

زنان راوی از امام موسی بن جعفر..... ۴۴۹

زنان راوی حدیث از امام رضا..... ۴۵۲

زنان راوی حدیث از امام هادی..... ۴۵۲

زنان راوی حدیث از امام حسن عسکری..... ۴۵۳

زنان دانشمند در میدان علم..... ۴۵۴

بررسی ویژگی‌های تفسیری بانوان..... ۴۶۳

تفسیر روایی..... ۴۶۳

بانوان صاحب رأی..... ۴۸۵

۱) اسماء بنت عمیس (محدث، متوفی قرن ۵۱)..... ۴۸۶

۲) فضة النوبیه (محدث، متوفی قرن ۵۱)..... ۴۸۷

۳) حزه بنت حلیمه سعیدیه..... ۴۸۷

۴) یاسمینة همدانی (م ۵۰۲ هـ ق)..... ۴۹۳

۵) شرف الاشراف (شریقه) بنت ابن طاووس (متوفی قرن ۷)..... ۴۹۳

۶) فاطمه بنت ابن طاووس (م ۶۶۴ هـ ق)..... ۴۹۳

۷) اسماء بنت موسی الصنجاغی (قرن هفتم)..... ۴۹۴

.....	۴۹۴	۸) دختر شیخ علی منشار عاملی
.....	۴۹۴	۹) ام‌سلمه فیض (قرن ۱۱ هجری)
.....	۴۹۵	۱۰) زبیده (عالم، ادیب، مفسر، متوفی قرن ۱۱ هـ)
.....	۴۹۵	۱۱) رقیه خانم بهبهانی (۱۱۹۶-۱۲۹۰ ق)
.....	۴۹۶	۱۲) سیده فاطمه قزوینی (عالم، مفسر، محدث، متوفی سال ۱۲۷۰ هـ) قرن ۱۳
.....	۴۹۶	۱۳) ربابه خانم (فقیه، متکلم، محدث، متوفی حدود سال ۱۲۷۹ هـ) قرن ۱۳
.....	۴۹۷	۱۴) خدیجه برغانی قزوینی (فقیه، محدث، متکلم، متوفی ۱۳۲۱ هـ) قرن ۱۴
.....	۴۹۸	۱۵) نرگس برغانی قزوینی (محدث، فقیه، متوفی ۱۳۲۲ هـ) قرن ۱۴
.....	۴۹۸	۱۶) شهیده بتول عسگری (مدرس، عالم، متوفی سال ۱۴۱۰ هـ) قرن ۱۵
.....	۵۰۰	۱۷) زینب السادات همایونی (علویه همایونی)
.....	۵۰۰	۱۸) بانو سیده خاموشی (طاهایی)
.....	۵۰۱	۱۹) شهر بانو عسگری
.....	۵۰۲	۲۰) بانو اطمه
.....	۵۰۳	۲۱) بانو مجتهد زاهدی
.....	۵۰۷	پژوهش‌های قرآن در عصر حاضر
.....	۵۰۷	۱) دکتر شادی نفیسی «عن‌کربی و تقاسیم قرن چهاردهم»
.....	۵۰۸	۲) خانم دکتر اعظم پرچم
.....	۵۰۸	۳) خانم طاهره محسنی
.....	۵۰۹	۴) خانم دکتر زهرا اخوان صراف
.....	۵۱۰	۵) خانم صدیقه مهدوی کنی
.....	۵۱۱	۶) خانم فائزه عظیم زاده اردبیلی
.....	۵۱۲	۷) خانم نهله غروی
.....	۵۱۲	۸) خانم فروغ یارسا
.....	۵۱۳	۹) خانم قدسیه حجازی
.....	۵۱۳	۱۰) دکتر مریم حاج عبدالباقی
.....	۵۱۴	۱۱) دکتر مزگان سرشار
.....	۵۱۵	۱۲) دکتر بی‌بی سادات رضی یهبادی
.....	۵۱۵	جمع بندی
.....	۵۲۰	خاتمه
.....	۵۲۳	پرسش و پژوهش
.....	۵۲۵	ضمایم
.....	۵۲۷	معجم‌ها

۵۲۷.....	معجم نگاری.....
۵۳۳.....	جداول.....
۵۳۳.....	معجم ها.....
۵۴۳.....	جدول تفاسیر.....
۵۴۳.....	تفاسیر مفسران شیعه بر اساس موضوع.....
۵۴۷.....	فرهنگ های اصطلاحی قرآن.....
۵۴۷.....	مفردات قرآن.....
۵۵۹.....	دائرةالمعارف.....
۵۵۹.....	تک دائرةالمعارف.....
۵۶۱.....	دائرةالمعارف اسلام.....
۵۶۲.....	دائرةالمعارف بزرگ احادیث شیعه.....
۵۷۵.....	دائرةالمعارف های دیگر.....
۵۷۶.....	فهرست نگاری.....
۵۷۷.....	دفتر سؤالات اصلی.....
۵۷۷.....	کلیات.....
۵۸۰.....	علت نیاز به تفسیر در عهد رسالت و اهل بیت از سال ۵۲.....
۵۸۴.....	تفسیر در دوران صحابه.....
۵۸۹.....	تفسیر در دوران تابعان.....
۵۹۵.....	نقش اهل بیت در تفسیر قرآن.....
۵۹۹.....	تفسیر در قرن سوم (دوره شکوفایی علوم و تدوین تفسیر).....
۶۰۳.....	تفسیر در قرن چهارم.....
۶۱۰.....	تفسیر در قرن پنجم.....
۶۱۴.....	تفسیر در قرن ششم.....
۶۱۷.....	تفاسیر قرن هفتم، هشتم و نهم.....
۶۲۲.....	تفاسیر دهم، یازدهم و دوازدهم.....
۶۲۷.....	فهرست منابع.....
۶۵۰.....	معجم ها.....
۶۵۰.....	دائرةالمعارف ها.....
۶۵۰.....	دانشنامه ها.....
۶۵۱.....	پایگاه های اینترنتی.....
۶۵۲.....	سایت ها.....

پیشگفتار

قرآن کریم کتاب هدایت همه انسان‌ها در همه اعصار است؛ پهنه زمین، گستره زمان و حوزه نو فشان به خورشید همواره تابان به نور هدایت قرآن کریم است. نور هدایت قرآن تا آن جا که مرز بشریت است، می‌تابد «وَمَا هِيَ إِلَّا ذِكْرٌ لِلْبَشَرِ»^۱، «وَمَا هُوَ إِلَّا ذِكْرٌ لِلْعَالَمِينَ»^۲ و اختصاص به عصر یا اقلیمی مخصوص و یا نژادی ویژه ندارد و رسالت پیامبر اکرم (ص) رسالتی «بما نزلنا من السماء» و «ابدی» است. «وَمَا أَرْسَلْنَاكَ إِلَّا كَافَّةً لِّلنَّاسِ»^۳ و کتاب او «جهانی» و «جاودانه» و قوم او نیز همه اقوام و نژادهای انسانی است. گستره دعوت قرآن و پیامبر (ص) برای همه نژاد بشر است «تَبَارَكَ الَّذِي نَزَّلَ الْفُرْقَانَ عَلَى عَبْدِهِ لِيَكُونَ لِلْعَالَمِينَ نَذِيرًا»^۴ «نَذِيرًا لِّلْعَالَمِينَ»^۵ قرآن با زبانی جهانی و محتوایی فطری و منطبق با سلايق ذاتی بشر نازل شده، کدی که راهنماي در علم، آن را برای خواص - اصحاب و تابعین تبیین کردند و مفسران تفسیر این آیات را برای همه بیان کرده‌اند.

۱. سوره مدثر، آیه ۳۱.

۲. سوره قلم، آیه ۵۲.

۳. سوره سبأ، آیه ۲۸.

۴. سوره فرقان، آیه ۱.

۵. سوره مدثر، آیه ۳۶.

متجاوز از چهارده قرن، از تاریخ تنزیل قرآن مجید می‌گذرد و تفسیر این کتاب مبین و مبارک، سابقه‌ای از صدر اسلام تاکنون دارد. حکیمان الهی که از تعمق و تفکر در آیات قرآن، در مقابل فهم و بیان آیاتی چون «اللَّهُ نُورُ السَّمَاوَاتِ وَالْأَرْضِ»، به پایان قلمرو عقل و اندیشه بشری رسیده و از درک عمق معانی آیات عاجز مانده و پای عقل را در طی طریق لنگ دیده‌اند؛ و عارفان و اهل ذکر که در کشف حقایق قرآنی و معارف عمیق الهی، پای استدلالیان را چوبین و بی‌تمکین یافته‌اند، هر دو گروه با تشویق آیاتی چون «إِنْ تَتَّقُوا اللَّهَ يَجْعَلْ لَكُمْ فُرْقَانًا» و «يُؤْتِي الْحِكْمَةَ مَنْ يَشَاءُ»^۱ برای تفسیر و فهم قرآن از «معرفت شهودی» استمداد کرده و در حوزه لطیف «عرفانی» به کندوکاو حقایق مصحف و حمد^۲، مبادرت نموده‌اند.

فقه‌ها نیز از «بحر فیض آیات الاحکام مستفیض بوده و به‌ویژه در عصر غیبت، در اجتهاد و استنباط احکام از این بحر نور مستفیض گشته‌اند. علمای اخلاق نیز برای ارشاد «ناس» و تزکیه نفوس و «تربیه اخلاقی و ارزشی، آیات الهی را مورد تفسیر و تفصیل قرار داده و قلوب را به نور قرآن منور ساخته‌اند؛ اولی الالباب هم به سفارش قرآن کریم در تفسیر آیات «آفاقی و انسی»، کتاب تکوین را مورد مطالعه و تحقیق قرار داده و قرآن مجید را «تفسیر علمی» و عینی نموده و سخن «رَبَّنَا مَا خَلَقْتَ هَذَا بَاطِلًا»^۳ از زبان و قلم جاری ساخته‌اند.

خلاصه آنکه، صاحبان عقل سالم و قلب سلیم در طوالت تاریخ تفسیر، به‌قدر «طاقت بشری» برای فهم «مراد الهی» و حقایق قرآن در این بحر عظیم و بی‌پایان به غواصی پرداخته و هر کس به اندازه ظرفیتش از این «آب حیات» نوشیده و بر اساس «قابلیت استفاضه» و مرتبه علمی و تقوایی و مطابق درجه «تطهیر باطن» و تمسک به «عترت طاهره»، از بواطن نورانی و ژرف این کتاب الهی مستفیض گشته است.

۱. سوره بقره، آیه ۲۶۹.

۲. سوره آل عمران، آیه ۱۹۱.

تفسیر قرآن بدون علم، مصداق «تفسیر به رأی» است و مفسران و کسانی که تاریخ تفسیر را بررسی می‌کنند، نیازمند رجوع به منابع تفسیرند. مهم‌ترین این منابع، خود قرآن است که مبتنی، شاهد و مفسر خویش است. منبع دیگر علم تفسیر، سنت معصومین است که طبق حدیث متواتر ثقلین، عترت طاهرین؛ همتای قرآن‌اند و تمسک به یکی از آن دو، بدون دیگری، مساوی با ترک هر دو است و اعتصام به هر کدام باید همراه با تمسک به دیگری باشد و منبع سوم، عقل است.

در این کتاب اقسام تفسیر قرآن بررسی شده است، که عبارت‌اند از: ۱. تفسیر قرآنی و ۲. تفسیر قرآن به قرآن ۳. تفسیر قرآن به سنت، ۴. تفسیر عقلی (یعنی عقل معنای آیه‌ها را از هیچ آیات و روایات درمی‌یابد) پس می‌توان گفت: اقسام تفسیر سه قسم است: ۱. سب حرار به قرآن ۲. تفسیر قرآن به سنت ۳. تفسیر قرآن به عقل. اما تفسیر قرآن بر اساس تفسیر به رأی، درواقع تفسیر نیست. قرآن کریم سفره‌ای تهی از طعام نیست تا هر کس غذای دست‌پخت خود را بر سر آن بیاورد و با دیگران تناول کند. بلکه به تعبیر رسول اکرم صلی الله علیه و آله، قرآن بهی غذای آماده «مأذبه»^۱ «القرآن مأذبه الله فتعلموا مأذبه ما استطعتم»^۲ بنا بر این اندیشه‌های پیش‌ساخته را نمی‌توان بر قرآن تحمیل کرد که همان تفسیر به رأی مذموم است. قرآن کریم کتاب هدایت برای تمام اعصار است و نور هدایت قرآن تا آن‌جا که بشریت هست، می‌آید و مفسران، این نور را با استناد به آیات، روایات و عقل گسترش می‌دهند و با احتیاجی که از تفاسیر صحابه، تابعین و منابع تفسیری و روایی حاصل می‌شود، قرآن در تمام ابعاد برای عموم بشر قابل فهم و درک می‌گردد. چراکه قرآن کتاب آسمانی است، کتاب هدایت همگانی

۱. جوهری، صحاح، ج ۱، ص ۸۶، ابن فارس، مقاییس اللغة، ج ۱، ص ۷۴؛ تاج العروس، ج ۲، ص ۱۳؛ ابن اثیر، نهاییه، ج ۱، ص ۳۰.

۲. مجلسی، بحار الانوار، ج ۸۹، ص ۱۹.

۳. جوادی آملی، تسنیم، ج ۱، ص ۶۴-۵۲، مرکز نشر اِسرائاء، چاپ اسوه، ۱۳۸۳.

و جاوید است و این جاودانگی هم از حیث لفظ است و هم از حیث معنا است. در طول تاریخ اسلام زنان و مردان بسیاری در نشر، گسترش فرهنگ قرآنی، معارف اسلامی، تفسیر و حدیث، نقش داشته‌اند. زنان نیز علی‌رغم محدودیت‌های اجتماعی و نگرش‌های منفی به فعالیت‌های آنان، دوشادوش مردان به این مهم پرداختند، هرچند این فعالیت‌ها قابل مقایسه با فعالیت‌های گسترده مردان نیست ولی به سهم خود در این زمینه تلاش‌هایی داشته‌اند، به نحوی که در متون تاریخی، شاهد نام زنان، اوی حدیث، مجتهده، فقیهه و مفسره بسیاری هستیم.

در این کتاب به سیر تاریخ تفسیر و مفسران قرآن از آغاز تاکنون، طلایه‌داری اهل بیت علیهم‌السلام، ائمه مفسران، بانوان مفسر، محدث، اسوه، مدافع حریم وحی و رسالت و زنان دیرگستر تا، بخ پرداخته می‌شود.

این نوشتار از جهت کم مستقل به معرفی برخی از بانوان مفسر، محدث یا قرآن‌پژوه و بررسی آثار آن‌ها، از جمله کتب تاریخی، تفسیری، حدیثی پرداخته و در مورد فعالیت‌های تفسیری حدیثی و قرآنی این بانوان سخن به میان آورده، حائز اهمیت است.

هدف از نگارش این کتاب، علاوه بر معرفی برخی از این بانوان فعال در عرصه تفسیری، حدیثی و قرآنی، ایجاد انگیزه بیشتر زینتی، برای تلاش‌های فراوان بانوان در این زمینه‌ها است.

این کتاب در دوازده بخش و یک ضمیمه تدوین شده است.

در بخش اول: کلیات و مفاهیم آن، اهمیت و جایگاه تفسیر، تعاریف و مفاهیم، تأویل، فرق تفسیر و تأویل، ظاهر و باطن قرآن، چگونگی تفسیر ظاهر آیات بر بطون آمده، در بخش دوم به: ترجمه، پیشینه ترجمه، ترجمه در لغت و اصطلاح، فرق تفسیر و ترجمه و ضرورت ترجمه پرداخته شده است. در بخش سوم: نقش و جایگاه اهل بیت در تفسیر قرآن، مفسران نخستین، مفسران آگاه به معانی قرآن، نقش و جایگاه اهل بیت علیهم‌السلام در تفسیر قرآن، حجیت قول اهل بیت علیهم‌السلام در تفسیر قرآن بررسی گردیده و در بخش چهارم: تفسیر قرآن در عصر صحابه، مفسران مشهور از صحابه پیامبر صلی‌الله‌علیه‌وآله‌وسلم، از جمله مفسر راستین قرآن علی علیه‌السلام، عبدالله بن عباس، عبدالله بن مسعود،

ابی بن کعب، زید بن ثابت، جابر بن عبدالله انصار معرفی شده‌اند.

در بخش پنجم: تابعین و تفسیر در عصر آن‌ها، مفسران معروف مکه در دوره تابعین، مفسران معروف مدینه در عصر تابعین و در بخش ششم: مدارس تفسیر، مدرسه مکه و بنیان‌گذار آن عبدالله بن عباس، مدرسه مدینه و بنیان‌گذار آن ابی بن کعب، مدرسه تفسیر قرآن در عراق، (کوفه، بصره)، کوفه، بنیان‌گذار آن عبدالله بن مسعود، بصره، بعضی بنیان‌گذار آن را ابوموسی اشعری می‌داند، و مدرسه شام هم بنا شده و در بخش هفتم: ورود اسرائیلیات در تفسیر قرآن کریم مورد نقد و بررسی قرار می‌گیرد. و بحث شخصیت‌های مؤثر در ورود اسرائیلیات در تفسیر، مبالغه خاورشناسان، همراه با نقد و بررسی مصادر ابن عباس در تفسیر قرآن، موضوعات تفسیر به رأی و ممنوعیت تفسیر به رأی تقدیم شده است؛ در بخش هشتم نیز: تفسیر عقلی و معتزله، مسئله عقل، بحثی که به پی‌امون، فرقه‌های قدریه و جبریه، موقف شیعه در تفسیر قرآن، تدبر و فهم معنوی قرآن، کریم در بخش نهم: اقسام تفاسیر و تفاسیر اجتهادی مورد توجه قرار گرفته‌اند.

در بخش دهم: طبقات مفسران (اهل سنت) بر اساس زندگی‌شان، طبقه اول و دوم، طبقه سوم: دوره شکوفایی علوم و تاریخ تفسیر، طبقه چهارم (قرن چهارم): دوران تکامل تفسیر، طبقه پنجم: ویژگی‌های سیاسی و فرهنگی قرن پنجم، مذاهب کلامی در قرن پنجم، طبقه ششم تفاسیر اهل سنت و شیعه، آراء و نظر دانشمندان شیعه و اهل سنت، طبقه هفتم: عصر تاتارها و مغولان، محافل علمی، طبقه هشتم: عصر رکود و افول تفسیرنگاری، طبقه نهم: گامی در مسیر احیای نام علمی و اجتماعی قرآن مجید، تفاسیر اهل سنت و شیعه، طبقه دهم، یازدهم و دوازدهم: تفسیر مجمع البحرین، تفسیر ملاصدرا، شیرازی - ویژگی‌های تفاسیر این عصر - طبقه سیزدهم و چهاردهم (قرن ۱۳ و ۱۴) تفاسیر شیعه و اهل سنت و تفاسیر فقهی قرن چهاردهم - طبقه پانزدهم (قرن پانزدهم، معاصر) - ویژگی‌ها و شیوه‌های تفسیر در این عصر - تفاسیر المیزان و تسنیم و و تبیین تفاسیر کلامی ارائه گردیده است.

در بخش یازدهم: تفاسیر روایی، عرفانی، ادبی، حدیثی و مفسران آن - تفاسیر روایی، (فرات، عیاشی، قمی، نورالثقلین، برهان)، تفاسیر ادبی، منابع لغوی - ترجمه

دائرة المعارف و - دائرة المعارف لغات و در بخش دوازدهم: زنان دین گستر در تاریخ اسلام، زنان اسوه، مفسر، محدث و مدافع حریم وحی و رسالت الهی - فرازی از وصیت نامه الهی، سیاسی حضرت امام راحل (ره) در مورد زنان - و توصیه مهم قرآن به زنان و معرفی زنان مفسر، محدث و اسوه مانند (حضرت خدیجه (س)، حضرت فاطمه زهرا (س)، مریم، آسیه، نسیمه دختر حارث، نویله دختر اسلم، هند دختر اثاثه، ام سلمه، اسماء بنت عمیس، فضه، زینب (س)) - زنان راوی حدیث از امام باقر (س)، امام صادق (س)، امام موسی بن جعفر (س)، امام رضا (س)، امام هادی (س)، امام حسن عسکری (س) و زنان دانشمند در میدان علم و عمل - زنان صحابه پیامبر در حدیث غدیر - شاگردان راست حضرت زهرا (س) - زنان مفسر و محدث معاصر (بانو امین و ...)

نهایتاً در ضمیمه: دواول تفاسیر مفسران شیعه بر اساس موضوعات: (روایی، لغوی، ادبی، فلسفی، کلاسی، فقهی، اجتماعی) و معجم‌ها، دائرة المعارف‌ها، دانشنامه‌ها، فرهنگ‌ها، مجله‌ها و ... - معجم‌نگاری الفاظ قرآن - معجم‌نگاری موضوعی آیات قرآن - مفردات قرآن - و دائرة المعارف و لغت نامه، دائرة المعارف دین در اسلام و غرب و فهرست نگار آمده است.

همان گونه که اشاره شد در این کتاب به معرفی و مقامات مفسران و طلایه داری اهل بیت و احوال زنان مفسر، محدث و فعال در علوم دینی پرداخته می شود. چراکه دین اسلام به حضور زنان در عرصه های قرآنی اهتمام ورزیده است و دیدگاه اسلام در مورد کمال جویی، علم آموزی و اصلاح فرهنگ و اندیشه بشری فراختری است؛ در میان آیات و روایات، زن و مرد، همسان هم مورد خطاب قرار گرفته و هر دو مسئول و موظف به آن شده اند.

در این میان پرداختن به آیات الهی و تفسیر آن و نشر فرهنگ قرآنی به نسل های آینده از جمله امور خطیری است که در طول اعصار، زنان نیز مانند مردان، گاه به صورت مستقیم به عنوان مفسر یا قرآن پژوه و گاهی غیرمستقیم به عنوان مبلغ، راوی یا حتی مادری که فرهنگ قرآنی را به فرزندش می آموزد، به آن پرداخته اند.

می‌توان با قاطعیت گفت: که تفسیر قرآن در میان بانوان از همان عصر نزول قرآن رواج داشته است. شاید بتوان اولین بانوی مفسره را سرور زنان دوعالم حضرت صدیقه کبری (ع) دانست؛ چراکه به شهادت تاریخ، ایشان در خانه محقر، اما باصفایشان، مکتب درس و بحث و تفسیر آیات الهی، داشتند.

در طول تاریخ، افراد زیادی تلاش کردند تا علی‌رغم سختی‌ها و محدودیت‌های هر عصر، معارف قرآنی را به دست آیندگان برسانند. گاهی با نقل سینه‌به‌سینه روایات و گاه با نگارش کتاب. در این میان برای محفوظ نگاه‌داشتن کتب و روایات از دست تحریف کنندگان و جاعلان تلاش بسیاری شده است. مفسران نیز در طول این اعصار به سهم خود تلاش‌های بسیاری داشتند تا معارف قرآن به نسل حاضر برسد.

در گذشته، زنان مانند مردان شرایط کسب علم را نداشتند و آن عده قلیل هم که به کسب علم پرداختند ناشایع در گرده‌هایی از تاریخ بجا مانده و تنها اشاره‌ای به ایشان شده است. در میان مفسران نیز شاید بانوانی هستیم که خود را به علت زن بودن محصور و محدود نکردند و تلاش وافر داشتند تا روزبه‌روز سطح دانش خود را ارتقاء داده، از این بحر عمیق (قرآن) بهره‌برداری و آن را از باب قاعده (زکات العلم نشره) به آیندگان بسپارند.